

ДОСЛІДНИЦЬКА ПРОГРАМА МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ЇЇ ПРАКТИЧНІ ІМПЛІКАЦІЇ

Кутуєв П.В.

доктор соціологічних наук, професор

Національний технічний університет України «КПІ»

Статья рассматривает место исследовательской программы модернизации в корпусе социологического знания. Я осмысливаю взаимоотношение идеологии и теории в рамках исследовательской программы модернизации, а также ее роль в развитии обществ, принадлежащих к разным мирам (третьему и бывшему второму – постленинскому).

The article examines the place of the research program of modernization in the body of sociological knowledge. I reflect upon the relationship between ideology and theory within the research program of modernization as well as the role of this paradigm in the societal development of different worlds (third world and former second – post-Leninist – world).

Стаття розглядає місце дослідницької програми модернізації у корпусі соціологічного знання. Я осмислюю взаємовідношення між ідеологією та теорією у рамках дослідницької програми модернізації, а також її роль у розвої суспільств, що належать до різних світів (третього та колишнього другого – постленинського).

Ключові слова: дослідницька програма модернізації, ідеологія, модернізація.

Ми живемо не лише у світі бурхливих соціальних змін, але й світі, в якому подібний темп фундаментальних перетворень став нормою нашого існування. Тим не менш масштаб, швидкість та тектонічна глибина сьогоденних трансформацій не може не вразити навіть сучасного індивіда, який начебто є підготовленим для життя у турбулентному світі. За промовистий приклад подібної динамічності править Китай та зміни, які пережила ця країна. Ще 10 років тому – короткий строк під кутом зору не лише вічності, але й історії – поважний британський журнал „Економіст” (The Economist) відзначив 50-ту річницю утворення КНР статтею під симптоматичною назвою „Nothing to celebrate” (Немає приводу для святкування). Пафос британської публікації був у висловленні стриманого співчуття до неможливого і сумного китайського селянина, фото якого прикрашало обкладинку журналу, присвяченого ювілею КНР, та символізувало скромність здобутків комуністичного Китаю у зіставленні з їхньою людською ціною. У той самий час американські оглядачі з не менш відомого журналу „Закордонні справи” (Foreign Affairs) глузували з початкових успіхів китайців на шляху економічної експансії. Граючи словами „Серединна імперія” та „середняк”, вони запропонували сприймати Піднебесну саме як економічного середняка з огляду на все ще низькі показники ВВП на душу населення цієї країни. За іронією історії той самий журнал тепер друкує рецензії на книжки про Китай як одноосібного керманіча світу у найближчі десятиліття. Сьогодні, коли Китай із легкістю узалежнив від себе США фінансово і торгівельно та потенційно загрожує поглинути російський Далекий Схід демографічно, а може навіть і військовим шляхом, подібні матеріали про Піднебесну імперію виглядали б неадекватним блюзнірством. Зміни, що пережив світ в цілому за роки після Другої світової війни та Китай зокрема, зазвичай описують, застосовуючи поняття модернізації. *Тож цілком підставовим є питання: що таке дослідницька програма модернізації і звідки вона походить; якими є висліди модернізації для суспільства та як ці процеси пояснює теорія модернізації?*

Розробка теорії модернізації розпочалася у повоєнний час в академічних центрах США за активного сприяння уряду та неурядових фондів. За типовим для першого покоління творців цієї дослідницької програми визначенням, перебіг модернізації був раціоналізацією та розчаклуванням світу – тобто описувався, вдаючись до понять, розроблених німецьким соціологом Максом Вебером (я розглянув еволюцію дослідницьких програм розвитку та модернізації, а також взаємодію ідеології з академічним дискурсом у таких своїх публікаціях: [1; 2; 3; 4; 5]). Розвій соціальної, культурної та психологічної системи координат, що стимулює запровадження науки до процесу виробництва, витлумачувався як підставова ознака модернізації. Відповідно, модернізація уможлиблює схвальне наставлення суспільства, культури та індивідів стосовно зростання знання та його ролі в повсякденному житті. За словами американського соціолога Едварда Шилза, динамізм, то він є значущим показником модерної держави. Модерні країни мають бути державами загального добробуту. Вони також мають бути демократичними, тобто такими, у яких народ є не лише об'єктом турботи з боку правителів, але також, в іпостасі нації, є джерелом натхнення для правителів. Модерн передбачає егалітарну демократію та значне зменшення визначального впливу традиційно привілейованих верств. Модерн включає злам влади традиційних інтересів, вождів, священнослужителів. І хоча модерн з награною скромністю визнавався у принципі незавершеною справою, Захід, а особливо США, осягалися як найпрогресивніші під цим кутом зору нації. Модерн є індустріальним, урбанізованим, мобільним, складним суспільством. Там панують політична демократія, ідеологічний лібералізм, ринкова економіка і верховенство права. Модерн передбачає високий рівень життя (зокрема споживання) і освіти. Натомість традиційна спільнота була сільською,

мала за своє опертя аграрне виробництво, відзначалася низькою мобільністю та перевагою особових зв'язків над формально-безособовими. Традиційний соціум мислився як осередок неефективного автократичного правління – незрідка монархічного стибу – і назагал був слабо диференційованим, на противагу модерну з його відокремленням автономних підсистем – економіки, політики, культури та громадянського суспільства. З огляду на свою політичну організацію, модерн і традиція теж сприймалися як антитетичні: модерна держава є суверенною, джерелом її легітимності є нація, виплекана на основі стандартизованої культури, натомість традиційні спільноти є монархіями, які деспотично керують слабо інтегрованими та гетерогенними політичними системами, незрідка імперського ґатунку. На загал модернізація подавалася як *прогресивний* перехід від „ідіотизму традиційного способу життя” (в пригоді стає перефразований Маркс) до принад динамічного модерну, тобто високомобільного функціонування в урбанізованому середовищі індустріального суспільства.

Зародження дослідницької програми модернізації саме в американському академічному середовищі у повоєнний період було не випадковим. У період 1930-1950 років патріарх американської соціології Талкот Парсонс розбудував власну концепцію, яка надихалася європейськими класиками. Тим самим він забезпечив націю без теорії, як висловився на адресу США послідовник Парсонса – Джефрі Александер, вагомою та всеосяжною аналітичною системою координат. Через репресії нацистської Німеччини щодо опозиційно налаштованих мислителів – а надто „неарійського” походження – чимало дослідників знайшли собі прихисток в університетах Нового світу, що не могло не сприяти популяризації їхніх поглядів. Не менш засадничими були і висліди тектонічного зсуву в структурі геополітики. Завершення „другої тридцятирічної війни” – так німецький політолог Зігмунд Нойман визначив період з 1914 (початок Першої світової війни) до 1945 (кінець Другої світової війни) – ознаменував перемогу США у боротьбі за глобальну гегемонію.

США мали адаптуватися до нової для себе ролі світового гегемона, ролі, яка заступила звичний ізоляціонізм, натомість вся земна куля стала ареною боротьби озброєних ядерними арсеналами вільного (під проводом США) та комуністичного (під проводом ССРСР) світів. Відтак, однією з функцією теорії модернізації стало творення своєрідного механізму терапії внутрішньоамериканських фобій, спричинених цією невизначеністю світу, що розділився уздовж ідеологічних ліній розлому. Країни ліберального капіталізму сформували кістяк першого світу, ленінські режими – другого, натомість третій світ перебував у процесі творення на місці колишніх колоніальних імперій.

За Другої світової війни, фактично всі – за виключенням Великої Британії – метрополії великих колоніальних імперій самі були окуповані Німеччиною, що, поза сумнівом, не могло не підважити ауру вищості колонізаторів в очах колонізованих. У деяких випадках – приміром, Нідерландів – разом з метрополією так само були окуповані колонії цієї країни. Така подвійна окупація мала далекосяжні висліди. Так, японці, які кілька років контролювали голландську колонію, що з часом стане Індонезією, активно заохочували створення адміністративних органів та військових підрозділів, укомплектованих місцевим населенням. Перший президент незалежної Індонезії Сукарно активно співпрацював з японським окупаційним режимом, а інституції створені у той час стали основою адміністративної системи країни після звільнення від голандського колоніального панування. Японський уряд у такий спосіб хотів зменшити витрати на адміністрування територій, що були відібрані в європейських колоніальних імперій, а також інтегрувати їх в рамках Азійської сфери спільного процвітання під проводом Країни вранішнього сонця. Одним з незапланованих вислідів суто пропагандистського гасла японського імперіалізму – „Азія для азійців” – стало зростання політичної свідомості колонізованих народів Азії. Своєю чергою, бруталність японського окупаційного режиму спричинилася до виникнення рухів опору, які чим раз частіше очолювалися місцевими осередками комуністичних партій. Справді, перемога над Німеччиною та Японією не означала автоматичного повернення до старого порядку. Аби все лишилося по-старому, все має змінитися. Ця фраза одного з персонажів італійського письменника Джузеппе Томазі, 11-го князя ді Лампедузи, який у своєму романі змальював епоху Рисорджименто, чи не найкраще схоплює дух часу повоєнного світу. Відтак, США багато в чому стимулювали процес демонтажу колоніальних імперій. Подвійний тягар відновлення постраждалих від наслідків Другої світової війни європейських союзників США та підтримка їхньої боротьби за збереження колоніального панування був би не під силу навіть такому потужному гегемону, що поєднав у собі економічну перевагу, військову міць та ідеологічний шарм.

Ще однією засадничою рисою повоєнного світу стало постановня ССРСР як надпотуги, що перемогла у військовому зіткненні Німеччину, та оточила себе кордоном новонавернених до ідеї ленінізму держав. Ленінська загроза ліберальному капіталізму, який щойно пережив навалу нацизму, перетворилася з фантомної у цілком реальну.

Саме третій світ став полем конфлікту лібералізму та ленінізму, позаяк лідери США і ССРСР були свідомі того, що безпосереднє військове зіткнення ядерних надпотуг загрожувало самознищенням. Відтак холодна війна була боротьбою за право кшталтувати політико-економічний та ідеологічний профіль нових держав. Маючи за опертя знамениту сентенцію Мао Цзедуна про те, що влада виростає з дула гвинтівки, американський історик Кореї Брюс Камінгс дотепно заявив, що США повинні були підтримувати свою гегемонію, запропонувавши „владу, що виростає з дула привабливих ідей”. Саме теорія та політика модернізації були покликані стати такими привабливими ідеями.

Дослідження модернізації фінансово та організаційно підживлювалися Комітетом з порівняльної політики Ради з досліджень у соціальних науках, створений у 1954 р., та Центром міжнародних

досліджень Масачусетського інституту технологій, заснований у 1951 р. Феномен модернізації вивчали політологи, до яких приєдналися соціологи, економісти та антропологи. До найвпливовіших дослідників модернізації належали Г.Алмонд, Д.Аптер, Р.Белла, М.Вейнер, К.Гірц, К.Дойч, С.Гантінгтон, Ш.Ейзенштадт, М.Леві, Д.Лернер, С.Ліпсет, Л.Пай, В.В.Ростоу, Е.Шилз.

Президент США Г.Трумен у своїй інавгураційній промові 20 січня 1949 року заклав підмурівки дискурсу про модернізацію світу, як головне завдання американської політики. Він проголосив ідею „справедливої угоди” (Fair Deal) – власне ця ініціатива мала стати поширенням Рузвельтового Нового курсу (New Deal) з розбудови держави загального добробуту на весь світ. Втім, світогляд Трумена різнився від Рузвельтової візії глобального Pax Americana, візії, яка передбачала залучення СРСР до цього плану, своєю обмеженістю. Організаційним принципом американської гегемонії стала політика стримування СРСР, що мала за своє оперття контроль над світовими грішми та військову потугу як засоби стримування. Ці заходи уможливили серію кроків у бік перерозподілу фінансових ресурсів зі США до решти світу, аби гарантувати військову й політичну безпеку Америки та її союзників. Трумен піддав ґрунтовній ревізії Рузвельтову ідею глобальної держави загального добробуту, модифікувавши її в „проект “військової держави загального добробуту” (warfare-welfare state) у світовому масштабі у процесі конкуренції та протистояння радянській системі комуністичних держав” (Джованні Аррігі). За Аррігі, з огляду на свою внутрішню політику, США запроваджували соціальне кейнсіанство – тобто силкувалися забезпечити повну зайнятість та якнайактивніше масове споживання у країнах Заходу. Натомість Решті світу було накинута проект „розвитку як модернізації”. Ключовими компонентами програми модернізації стала вимога поєднання країнами третього світу принципів вільного ринку в сфері економіки та антикомунізму в політико-ідеологічному полі.

За парадигматичним формулюванням авторитетного американського історика Артура Шлезінгера, дискурс про модернізацію став суто американською спробою переконати країни, що розвиваються, послуговуватися ідеями Джона Локка, а не Карла Маркса, як підмурівком своїх революцій. Ленінська стратегія модернізації мала спиралась на діяльність партії нового типу, партії, яка була носієм безособової харизми, та сповідувала ідеологію системного революційного прориву. Несподівано Ленінова візія отримала симетрично-авторитарну відповідь з боку чільних американських дослідників (як-от К.Дойча, С.Гантінгтона, Л.Пая). Ці вчені наголошували на необхідності соціальної мобілізації під проводом централізованої політичної організації за одночасного обмеження повноважень репрезентативних інституцій. Для них Москва, а не ліберальні Лондон та Вашингтон, вибудувала взірцеву модель для успішної модернізації країн третього світу.

Цілком певно, за доби конфронтації Москви і Вашингтону, теорія модернізації відкидалася радянським офіційним дискурсом як науково сумнівна та ідеологічна ворожа. Зникнення ленінізму та Піррова перемога лібералізму докорінно змінили ситуацію – разом із брудною водою догматизму було вихлюпнуто евристичні здобутки марксизму, місце якого заступили погляди, запозичені зі Заходу, і серед них – концепція модернізації. На жаль, мало хто з українських дослідників та політичних діячів задаються питанням, *що саме* вони беруть на озброєння.

Виступаючи 7 жовтня цього року в Києві з лекцією на тему національної формули модернізації, відомий російський економіст Александр Аузан на запитання „що таке модернізація”? дав лаконічну та стислу відповідь: „Я не знаю”. Така щирість різко контрастує зі самовпевненістю численних вітчизняних науковців та журналістів, для яких „модернізація” стала мантрою, просте повторення якої гарантує успішне пояснення того, хто ми є і на що можемо сподіватися як суспільство. Один за одним минулі і теперішні кандидати в президенти та прем’єр-міністри передрікають то стратегію „Українського прориву” (за колективним, але аж ніяк не добровільним авторством Анатолія Кінаха та Юлії Тимошенка), то проект розвитку України (останній є витвором фантазії Сергія Тігіпка), то Яценюкову „нову індустріалізацію”. Росія так само споряджує свою державну політику ідеологією модернізації, провіщаючи ініціативи удосконалення розмаїтих суспільних сфер від освіти до економіки, удосконалення, яке мислиться саме як модернізація. Президент Росії Дмитрій Медведєв навіть створив та очолив Комісію з модернізації та технологічного розвитку Росії. Наступним кроком російського лідера стала програмова стаття „Росія вперед!”, яка провістила курс на модернізацію країни єдиною можливою стратегією домагання успіху в сучасному світі. З відповіддю Медведєву не забарився ув’язнений олігарх Міхаїл Ходорковський. Погоджуючись з неунікненістю модернізації, він висунув власну версію її втілення – не згори, а радше зі „середини”. Інакше кажучи, модернізацію треба просувати не силами „владної еліти” (представники якої у сучасній Росії чимраз частіше є вихідцями з еліти „силовиків”), а енергією модернізаційного класу самодостатніх професіоналів та підприємців-іноваторів.

Свого часу Маркс дошкульно-влучно висловився на адресу своїх опонентів – вульгарних політекономів – для яких, за німецьким мислителем, характерно те, що все нове, оригінальне, глибоке та обґрунтоване стосовно певного історичного ступеня розвитку, вони повторюють тоді, коли це стає пласким, відсталим та хибним. Аналогічна доля спіткала теорію модернізації в Україні.

Численні українські інтелектуали пристрасно долучилися до хору оспівувачів модернізації. До цього табору „вірних” ідеї модернізації увійшли як щиро віддані своєму покликанню виробників ідей, так і численні невправні імітатори наукової діяльності (Я проаналізував механізми, що сприяють перетворенню наукової теорії – у даному випадку концепції модернізації – на квазірелігійний ритуал у своїй розвідці [6]). Подібна сервільна постава унаочнюється емоціями, збуреними такою рутинною

подією як видання українського перекладу праці „Культура має значення”. Ця книжка стала продуктом співпраці ветеранів теорії модернізації з їхніми молодшими послідовниками і має переважно публіцистично-пропагандистський характер. Натомість вітчизняні коментатори потрактовують згадуване видання як явище епохального масштабу та убачають у ньому потенціал, що не обмежується суто схоластичними дебатами. Засвоєння застарілих ідей сумнівної обґрунтованості покликане навернути українське суспільство, зокрема його „еліти”, на шлях істинної політики. Насправді, у такий спосіб вимуровуються доктринальні бар’єри. Вони мають перевагу, однозначно полегшуючи сприйняття реальності, але це відбувається коштом її спотворення, викривлення.

Не менш промовистим прикладом непродуктивного використання – а радше зловживання ідеями теорії модернізації – є рецепція праць одного з ключових поборників цієї парадигми Семуела Гантінгтона. Цей мислитель відомий у світових наукових колах як автор класичного трактату „Політичний порядок у суспільствах, що змінюються” (1968 рік), трактату, який стимулював мислення про модернізацію кількох поколінь суспільствознавців. В Україні Гантінгтон асоціюється з публіцистичним памфлетом „Зіткнення цивілізацій”, який, попри викликаний ним значний резонанс, самим автором не сприймався як вправа у жанрі наукового дослідження. У „Політичному порядку” Гантінгтон запропонував дихотомію політичної участі та політичної інституціоналізації, яку він розробив на матеріалі країн третього світу. Політичний розвиток трапляється за умов гармонійного співвідношення участі та інституціоналізації; у випадку домінування однієї зі складових має місце політична дегенерація. Сьогодні ця схема пасує для пояснення подій в Україні після Помаранчевої революції, упродовж яких відбувся вибух політичної участі не забезпеченої відповідним розвитком політичних інституцій. Відтак, розпочавшись як революція, „помаранчеві” події мали результат радше банального перевороту, натомість жовтневий переворот 1917 року спричинився до безперервної революції та трансформації суспільства. На жаль, замість кропіткої дослідницької роботи щодо уточнення понять та наповнення їх емпіричним змістом постленінські адепти теорії модернізації з ентузіазмом повторюють поверхово-провокаційні тези про зіткнення цивілізацій. У такий спосіб відбувається дезорієнтація самих користувачів, позаяк витворюється ілюзія можливості простого пояснення складних феноменів. Ідейна мішанка, як продукт подібного затуманеного стилю мислення, здатна створити ілюзорне відчуття комфорту для своїх ревних прихильників. Але це відчуття досягається коштом відмови побудови чіткої аналітичної схеми, позаяк силкується увігнати до Прокрустового ложа своїх схем строкаті емпіричні дані.

Представники українських мас-медіа теж улягаються згубним чарам примітивізовано-вulgарної версії теорії модернізації, яка забезпечує їх ефектними, але водночас „дефектними” концептуальними окулярами. Це, своєю чергою, уможлиблює відтворення головно викривлено-ідеалізованої картини світу, яка притлумлює реальні суспільні суперечності. Так, головний редактор газети „День” Лариса Івшина” відвідала Японію – країну, яка має репутацію взірцевої нації, що успішно модернізувалася. У своїх репортажах вона оспівує досвід Країни вранішнього сонця. Здобутки цієї країни пояснюються виключно успішним вибором з боку її керівництва ефективної стратегії розвитку та наявністю в японців „правильного” для модернізації культурного коду. Звісно, важко переоцінити роль „держави, що сприяла розвитку” (цей термін запропонував американський науковець Чалмерс Джонсон), у кшталтуванні японського дива. Але незаперечний факт дієздатності японської держави не повинен затьмарювати існування темних сторін функціонування японського соціуму. Так само не можна нехтувати й геополітичними чинниками – зокрема статусом Країни вранішнього сонця як протекторату США – що спричинилися до піднесення цієї нації.

Зворотнім боком неофітського замилювання теорією модернізації є не менш дилетантське та легковажне зречення всіх її постулатів. Сприйняття теорії модернізації як інструменту побудови благого суспільства поступається місцем звинуваченням цієї концепції та практик, що з неї випливають, у всіх смертних гріхах. Як вислід, один рецепт суспільного щастя від українських політиків заступає інший, такий самий утопічний та непрацездатний. Ще вчора країні пропонувався як єдино вірний метод здобуття благого життя та добробуту – приєднання до одного з сусідніх з Україною мегаблоків: ЄС і НАТО (у варіанті Ющенко) та ЄЕП (у варіанті Януковича). Нині Арсеній Яценюк пропонує радикально відмінний припис, який нагадує формулу опертя на власні сили у стилі ідей чучхе лідерів Північної Кореї, або відокремлення від світової системи, академічнішою мовою ліворадикальних мислителів на кшталт Саміра Аміна. За Яценюком та його оточенням, Західна Європа завдячує неоколоніальній експлуатації третього світу та нелегальних емігрантів своїм комфортом та багатством. Відтак, Україні не має сенсу шукати чарівної формули успіху поза своїми кордонами. Правильна відповідь на питання як модернізуватися міститься всередині нас самих. Поза всяким сумнівом, вітчизняному істеблшменту притаманні хаотичні коливання між виразно крайніми позиціями. Хоча політики і уникають чіткого формулювання цих антиномій, зрештою, їхня суть зводиться до таких викладів: „Захід (або Росія) нам допоможе” versus „ми самі витягнемо себе з болота за волосся, так, як це зробив барон Мюнхгаузен”. Обидві ідеологеми є однаково хибними, позаяк міжнародна кооперація та інтеграція аж ніяк не заперечує необхідності мобілізації та раціонального використання внутрішніх ресурсів (економічних, політичних та культурних). Власне, навіть такий войовничий критик теорії модернізації, як Імануїл Валерстайн, визнає, що влада гегемона має за опертя не стільки військово-політичну потугу та vulgарну експлуатацію інших, скільки перевагу з огляду продуктивності його економіки. На жаль інтелектуальні здобутки людства,

спроможні зорієнтувати у сучасному світі та виробити ефективну політику модернізації, існують для вітчизняних політиків у своєрідній мертвій зоні. З цього звалища запозичується головню секондхенд, незрідка забруднений – як це трапляється з секондхендом на речових ринках – ідейними „токсинами” та „інфекціями” некомпетентності, поверховості та примітивізму. Попри те, що Фрідріх фон Гаєк був приписував інтелектуалам природний потяг до розповсюдження секондхенду, я є прибічником погляду німецького соціолога Макса Вебера на науку як дисципліновану та методичну діяльність з інтерпретації та впорядкування емпіричних даних про той сегмент світу, який має для нас значення та сенс. Було б утопічним сподіватися на перетворення політики на перманентне застосування принципів розуму до громадських справ; водночас повна деінтелектуалізація політики є небезпечною, позаяк драматично обмежує візію ключових гравців, перетворюючи їх на рабів кон'юнктури та заручників імперативу досягнення власних егоїстичних цілей коштом суспільства.

Українські журналісти та політики регулярно говорять про необхідність побудови „нормальної” країни в Україні, проте їхній інтелектуальний горизонт витлумачення цієї „нормальності” є обмеженим. За взірць правлять розвинені країни Заходу, що є вислідом підсвідомого використання некритично та поверхово засвоєних постулатів теоретиків модернізації про вищість Оксиденту. Більш кричущої неспівмірності поміж соціальними ідеями та суспільними реаліями годі уявити. Абсурдність та міфологізованість оцінки життя розвинених країн, як вповні безпроблемного виопуклюється парадоксальним для сьогоднішнього прикладом. У 1975 році за редакцією нинішнього британського прем'єр-міністра Гордона Брауна – на той час студентського ректора Единбургського університету – була видана „Червона книга Шотландії”. Згідно цієї публікації злидні та нерівність були буденними елементами життя тодішнього шотландського соціуму. Ясна річ, ідеалізована сьогодні в Україні „нормальність” Заходу, з одного боку, була здобута лише віднедавна, а з іншого – є неможливою для всієї планети через банальну обмеженість її природних ресурсів.

Мій особистий досвід подорожей на Захід та Схід показав, що жодне суспільство світу не може претендувати на статус взірцево досконалого. Ті, хто бували в Нью-Йорку, погодяться, що місцеве метро програє Київському, не кажучи вже про Токійське, проте відвідувач Японії буде заскоченим від спостереження навдивовиж недбалих та неефективних – з огляду на енергозбереження – місцевих звичаїв теплоізоляції приміщень та їхнього опалення. Американська система охорони громадського здоров'я британської, натомість для багатьох американців державна система охорони здоров'я британського ґатунку є заграванням з комунізмом. Подібні імпресіоністичні спостереження підтверджуються систематичнішим науковим аналізом. Індійський економіст, лауреат Нобелівської премії Амартія Сен пропонує неортодоксальний погляд на „розвинені” суспільства, підводячи до думки, що їх також не оминають дражливі проблеми, які вважалися „прерогативою” переважно країн, що розвиваються. Приміром, попри відносно вищий рівень добробуту афроамериканців порівняно з мешканцями третього світу, вони мають менші шанси дожити до похилого віку, ніж китайці або шріланкійці. Середня тривалість життя чоловіків афроамериканського походження в таких містах, як Вашингтон або Сан-Франциско, нижча 60 років! Аналогічні процеси відбуваються і у сфері політики. Так, феномен керованої демократії – винахід президента Індонезії Сукарно (держави третього світу) – скопіювала Росія Путіна (тобто уламок провідної країни колишнього другого світу). Сьогодні поважні американські коментатори – як-от Чалмерс Джонсон і Шелдон Волін – навіть у США (тобто країні світу першого) спостерігають риси подібної системи, яка суттєво підважує практики демократії як народовладдя.

Як я вже завважував, сучасна оцінка теорії модернізації – і не лише в Україні! – коливається поміж полюсами екзальтованої апологетики та нігілістичної зневаги на її адресу. Серед речників промодернізаційного та антимодернізаційного таборів подеколи трапляються блискучі мислителі та полемісти (приміром, Микола Рябчук та Жак Деріда відповідно). Але прихильники обох таборів – хто з поблажливою посмішкою, хто з фанатичним блиском в очах – висувають концепції, які покликані встановити взірцевість власного погляду на світ, рівночасно не долучаючись до ґрунтовної полеміки з „іншим”. Так являється Рябчукове ремствування щодо постленінської шантажистської держави. Ця держава хижачки-злочинно експлуатує / грабує суспільство, позаяк потерпає від неадаптивності та дефіциту західного варіанту модерну. Несвідомо-дзеркальним відображенням Рябчукової конструкції є держава-шахрай Деріди. Держави-шахраї – це не країни-вигнанці, що симпатизують релігійному фундаменталізму та підтримують тероризм, з якими веде війну Захід під проводом США. Ні, сама Америка стала уособленням такого шахрайства, позаяк є двигуном неоліберальної глобалізації, тобто нової іпостасі модернізації, а вислід поступу глобалізації – це насильство.

Мені видається доречнішим відмовитися від цих виразних крайнощів та натомість озброїтись Марксовою постановою до Гегеля. Пояснюючи теоретичні та методологічні засади свого дослідження капіталу, Маркс закликав поставити філософію Гегеля з голови на ноги, тобто перетворити її з ідеалістичної на матеріалістичну, за одночасного збереження діалектики. Аналогічній процедурі варто піддати теорію модернізації – її зверхньо-місіонерський погляд на світ, що розлягається за межами Заходу, сьогодні втратив свою беззаперечну легітимність. Глобальна гегемонія – у всякому разі економічна – зсувається до Східної Азії, і дослідження останніх років засвідчують, що такий стан речей є поверненням до норми, позаяк саме Китай був економічним центром світу щонайменше до початку 19-го століття.

Помірковане-раціональне ставлення до теорії модернізації продемонстрував президент Росії Медведєв – який навіть багато в чому декларативно та непослідовно – але активно та вочевидь щиро зацікавлено закликає шукати успішну формулу модернізації, покликану заступити стабілізаційний режим Путіна.

В Україні ми спостерігаємо механістично-ритуальне камлання, мета якого – не пошук адекватних дій, а монополюна приватизація „просунутого” наукового словника, а відтак привласнення собі символів високого інтелектуального статусу і престижу за одночасної маргіналізації опонентів. Насамкінець, завважу, теорія модернізації за умови свого невправного використання як еквівалента радянської версії історичного матеріалізму – тобто як універсального та істинного пояснення процесу соціальних змін – блокуватиме процес осягнення нами чинників успіху та невдачі окремих суспільств. Усвідомлення історичної, ідеологічної та наукової обмеженості дослідницької програми модернізації перетворює її на корисний інструмент пояснення соціальної динаміки, інструмент, який повинен доповнюватися іншими аналітичними знаряддями, генерованими діяльністю як подібних, так і докорінно відмінних парадигм.

Література:

1. Кутуєв П.В. Політична модернізація як виклик і проблема: погляд С.Хантінгтона / Кутуєв П.В. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка». – 2003. – Вип. 19. – С. 4–7.
2. Кутуєв П.В. Соціологія та ідеологія в соціологічному дискурсі: випадок Андре Гундера Франка / Кутуєв П.В. // Наукові записки. Збірник. – К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, 2003. – Вип. 24. – С. 146–158.
3. Kutuev P.V. Development of Ideology and Ideology of Development: Contemporary Ukraine from the Perspective of Sociology of Development and Modernization / Kutuev P.V. // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія: соціологічні науки. – 2003. – Т. 21. – С. 3–12.
4. Кутуєв П.В. Класична парадигма модернізації в соціологічній теорії: критичний аналіз теоретико-методологічних та ідеологічних засад / Кутуєв П.В. // Соціальні виміри суспільства. Збірка наукових праць. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004. – Вип. 7. – С. 68–80.
5. Кутуєв П.В. Концепції розвитку та модернізації: еволюція дослідницьких програм соціологічного дискурсу / Кутуєв П.В. – К.: Сталь, 2005. – 500 с.
6. Кутуєв П. Спільнота ритуалу модернізації: від логосу до культу / Кутуєв П.В. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 3. – С.106-127.